

Դէպ անծանօթ կղզիներ, հոր հաւաքի
Դէպ ի նըշանը խաչակիր նըսգներ:
Կը թաչէ հոգիս հոգեոյն ծնրադիր.
— Իմ թագաւոր: — Իւ անիկա կը ժպտէր
Փանգուններուն մէջէն ինծի. — Գորտիւնաւ:

Թրգմ. Հ. Ա. ՂԱՅԻԿԵԱՆ

ԱՇՈՒՂ ՂՈՒԼ ՅՈՎԱՆՆԷՍ

Ա. — ԱՇՈՒՂԸ

Հայ աշուղական գրականութեան պատմութեան մէջ անշայտ և անծանօթ միացած աշուղներից մէկն է Ղուլ Յովհաննէսը, որ ապրել է ստեղծագործել է 18-րդ դարի երկրորդ և 19-րդ դարի առաջին կիսում:

Հայ ժողովրդից կեանք առած, նրա մէջ մեծացած ու անւած մի աշուղ է եղել նա, որ ապրել է միշտ ժողովրդի մէջ և ժողովրդի համար:

Ժողովրդական երգեր յօրինող մի իղէալիստ-երգիչ է եղել նա, որ իր ամբողջ կեանքը նւիրել է իր արւեստին, իր չօնգուրին և իր ժողովրդին:

Աշուղութիւնը եղել է նրա իղէալը, չօնգուրը՝ իր երգը, իր սիրտն ու հոգին, իսկ ժողովուրդը՝ իր կեանքը: Այդ ժողովրդին էլ նա տւել է իր հոգու թրթռացումները, իր սրտի բաբախումները, իր չօնգուրն ու մեղեդին:

Երգել է նա ժողովրդական, ուսմիկ, պարզ, բայց արւեստով, Այդ երգերով նա խորապէս ազդել և ներգործել է իր ժամանակակից ժողովրդի հոգեկան աշխարհի վրայ և իր սազով փայլ և կենդանութիւն տւել նրա խնջողներին, հանդէսներին տօնախմբութիւններին:

Մօտաւորապէս մի ամբողջ դար ծառայել է նա աշուղական արւեստին, միշտ հաւատարիմ իր ընդգրկած գաղափարին, միշտ անձնատուր իր պաշտամունքին: Իր ամբողջ կեանքի ընթացքում նա իր չօնգուրի լարերով վառ է պահել ժողովրդի մէջ աշուղական երգն ու արւեստը:

Նրա եղել է իր ժամանակաշրջանի հաւաքատ աշուղը և առանձին յարգանքի և գուրգուրանքի առարկայ է դարձել:

Խնըստուն տարիներից ի վեր նա գերեզման է իջել, լռել յարտեան, սակայն ժամանակը և հանգամանքները չեն կարողացել ջնջել նրա անունն ու յիշատակը: Այսօր նա կենդանի է և ապրում է ժողովրդի սրտում: Ապրում է նա իր չօնգուրով, իր ուսմիկական պարզ բայց գողտրիկ տաղերով:

Այդ տաղերով նա ուղարկւած մի էջ է գրաւում պարսկահայ աշուղական գրականութեան պատմութեան մէջ:

Բ. — ՆՐԱ ԿԵԱՆՔԸ

Ղուլ Յովհաննէսի կեանքի մասին, տարաբախտաբար, շատ աղքատիկ կենսագրական ծանօթութիւններ ունինք: Երևել է նա մօտաւորապէս 1740—ական թվականներին. մեռել է 1834 օգոստոս 16—ին և թաղւել է Նոր-Ջուղայի հայոց գերեզմանատանը, ուր նրա հողակոյտի վրայ դրւած է անպաճոյժ մի քար հետեւալ պարզ մաւկագրութեամբ.

Այս է տապան
Առաքելի որդի
Աշուղ Յովհաննէսին,
Որ հանգեաւ ի տէր
Ի 1834ի 16 օգոստոսի:

Նոր-Ջուղայեցի ծերունիների ասելով՝ Ղուլ Յովհաննէսն անգրագէտ, բայց բանաստեղծական ձիրքով օժտուած աշուղ է լինում և առանձին յարգանքի ու ուղարկութեան առարկայ դառնում իր միջավայրում: Աշուղական շնորհք ստանալու իղէանց զգում է նրան «Մշու սուլթան Ս. Կարապաւի»։ Պատմական այդ վանքում են «ստացել» իրենց աշուղական շնորհքը մեր աշուղներից շատերը և սրբին նւիրել մի շարք գովասանական երգեր: Այն այդ երգերից անտիպ մի փշրանք.

1. Տե՛ս մեր յօդածը Պաշիկէի «Նոր Շարժում»-ի մէջ, 1928, թիւ 38-39, 40-41, 42-43:

«Ջմրուխտ օձն է կաւ՝ զլուխն էլ ակ ա՛,
Խաչնամբոյ բերեց Ս. կարապետին»:

Աշուղ Ղուլ Յովհաննէան էլ խորը հա-
մոզումով ուխտ է անում Ս. կարապետին,
ծնկաչոք և արտասաւթոր ազօրում սրբին
և հասնում է իր մուրաղին՝ թէ՛ որքան
ժամանակ է մնում վառելում և ինչ է ստա-
նում սրբից, ո՛չ մի տեղեկութիւն չկայ.
միայն այսքանը յայտնի է, որ նա այնու-
հետև երգեր ու եղանակներ է կերտում և
չօնգուրը ձեռքին համարձակ դուրս է գա-
լիս ասպարէզ, Նա շրջում է աշխարհի
շատ կողմերը և շատ երկիրներ տեսնում,
ինչպէս ինքն է յիշատակում իր սիրային
երգերից մէկում.

«Բոլոր երկիր ման եկել ամ,
Էլ մին յատուկ աշխարհ չկայ»:

Իսց ի աշուղութիւնից, նա զբաղւում է
նաև բնօխութեամբ (ճարտարապետու-
թեամբ), բայց վերջում բոլորովին թող-
նում է իր արհեստը և ամբողջապէս նիր-
ւում աշուղութեան:

Ահա այն հատուկոր տեղեկութիւն-
ները, որ ունինք Ղուլ Յովհաննէսի կեանքի
մասին. իսկ թէ՛ նա ինչպիսի՛ բնտանական
հանգամանքների մէջ է մեծանում, ովքե՛ր
են նպաստում նրա մտաւոր զարգացմանը
և թէ՛ առհասարակ ինչպիսի՛ միջավայրի
և պայմանների ծնունդ է, տարաբախտա-
բար տեղեկութիւններ պակասում են:

Գ.-ԱՇՈՒՂԻ ՏԱՂԱՅԵՐԻ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆԸ

Իրենց ներքին բովանդակութեան տե-
սակէտով՝ Ղուլ Յովհաննէսի երգերը բա-
ժանում են վեց խմբի. 1. Սիրոյ, 2. Բա-
բոյական-խրատական, 3. Երգիծական, 4.
Այլարանական, 5. Պատմական և, 6. Միւս
երգերը: Այդ երգերի մէջ կան բաւական
յաշող կտորներ, բայց կան նաև միջակ
և յաճախ շատ թույլ արտադրութիւններ:
Մի քանի ոտանաւորների ոճն էլ միմանա-
ցիկ տարբեր է և շատ տեղերում լեզու-
կան արդաստուններ են զգացում: Երևում
է, որ նրանք ենթարկւել են ժամանակի
փոփոխութիւններին, յաւելումներին կամ

կրճատումներին: Մի հանգամանք ևս. եր-
գերի մէջ գործածւած են բազմաթիւ պար-
սկերէն բառեր, այլ և ամբողջ նախադա-
սութիւններ, Դրանից երևում է, որ աշուղը
ծանօթ է եղել պարսկական լեզւին և բա-
նաստեղծութեան, և գուցէ ուրիշի օգնու-
թեամբ կարդացել է (քանի որ ինքը անգրա-
գէտ էր) պարսիկ երևելի բանաստեղծների՝
Մասդիի, Հաֆիզի ու Ֆիրդուսու երգերը և
որոշ չափով ներշնչւել է նրանցից, սուլ-
թան ու իւան, բարաբար, բլբուլ, հար և
այլ բառեր ու մակդիրներ պարսից բա-
նաստեղծութիւններն են յիշեցնում: Եր-
գիչն ազդւել է նաև պարսկահայ աշուղ-
ների՝ Ղուլ Արզունու, Ղուլ Էգագի և Բա-
ղէր օղլուի երգերի մօտիւններից: Այդ եր-
գիչները նրա ժամանակի յայտնի աշուղ-
ներն էին, որոնք որոշ չափով ներգործել
են նրա հոգու վրայ:

Այսպէս կամ այնպէս՝ Ղուլ Յովհան-
նէսի երգերը, որոնք ճշգրիտ արտայայտու-
թիւնն են աշուղի անձնաւորութեան և նրա
ներքին յոյգերի ու ապրումների, բաց են
անում մեր առաջ ժամանակակից կեանքի
որոշ երևոյթները: Բայց նախ քան այդ
տաղերի բովանդակութեան անցնելը, ծա-
նօթանանք նախ այն դարի, ժամանա-
կաշրջանի քաղաքական և սոցիալական
պայմանների հետ, որոնց մէջ ապրել և
ստեղծագործել է Ղուլ Յովհաննէսը: Նոր-
Ջուղայի պատմութիւնը և նա մանաւանդ
աշուղի տաղերը հասկանալու համար
զրանք իրիս կարևոր պարագաներ են:

Դ. — ԺԸ-ԺԲԵՐ ԴԱՐԱՆԵՐՁԱՆԻ ՔԱՂԱՔԱ- ԿԱՆ ՊԱՏԿԵՐԸ.

Ղուլ Յովհաննէան ապրել է ծանր և
աղէտալի ժամանակաշրջանում. 1780 -
1830 թւականն է դա: Այդ ժամանակամի-
ջոցը Նոր-Ջուղայի պատմութեան ամենա-
մոռյլ էջերից մէկն է կազմում: Փաղաքա-
կան աննպաստ հանգամանքների պատճա-
րով՝ Նոր-Ջուղայում տեղի են ունենում
մի շարք անասելի բռնութիւններ, կեղե-
քումներ և հարստահարութիւններ:

Այդպիսի իրականութիւններից մէկն է

1816 թւականը, Դա Նոր-Ջուղայի պատմութեան մէջ բաւական դառն և յուզիչ մի տարեթիւ է կազմում: Մի շնչին դէպք վերջովում է տարագիր ժողովրդի ամբողջ կեանքը: Ահա այդ դէպքի պատկերը: Թէհրանում Շահի աղախիններէից մի քանիսը պալատի գանձարանից մօտ 6000 թուման ոսկի դրամ գողանալով պահում են սենեակներից մէկում, որպէս զի յարմար առիթով՝ գուրս փախցնեն: Այդ ժամանակում Նոր-Ջուղայեցի չորս տպակեզործ հայեր (Բարէլ Զարբաբան, Մանուկ Խաչիկեան, Յարութիւն Տէր-Խաչատրեան և Ալէքսի Դիոնէսիոսեան), որոնք պալատի ապակիները շինելու են լինում, սենեակում դրամը՝ գաղտնի վերցնում են և իրենց մէջ բաժանում: Գաղտնիքը սակայն շուտով բացնում է: Մանուկ Խաչիկեան հարբած ժամանակ պարծենալով պատմում է ընկերներին իր գանձի մասին: Լուրը հասնում է Սպահանի քաղաքապետ Ռամազուն Աւի խանին: Մանուկ բանտարկւում է իր ընկերներով: Ֆաթալի շահը երբ տեղեկանում է, որ գողերը Նոր-Ջուղայեցի ապակեզործներն են, հրամայում է Ջուղայի բնակիչներին սրի անցկացնել և այդ նպատակով Նոր-Ջուղա երկու հազար հոգուց բաղկացած թուրքմէնների մի զօրաբաժին ուղարկել: Բանակը շարժւում է դէպի Նոր Ջուղա, բնաջնջելու համար զաղթական անմեղ ժողովուրդը: Այդպէս է եղել պատմութեան մէջ շատ յաճախ ժողովուրդների ճակատագիրը: Նրանք զոհ են գնացել բռնակալ իշխողների կամայականութիւններին: Այդպէս էլ պիտի լինէր Նոր-Ջուղայի ժողովրդի ճակատագիրը, եթէ սակայն մի հանգամանք չփոխէր իրերի դրուսթիւնը: Այդ ժամանակ թէհրանում է լինում Սպահանի առաջին նախարարը՝ Մահմադ Զուէն խան սադրը: Նա լսելով շահի կրտսերածի անողորմ հրամանը, գնում է նրա ոտներէ առաջ և արտասուալից խնդրում է խնայել անմեղ ժողովրդին ու իբր արեան փոխանք խոստանում է 25 հազար թուման: Շահը զիջում է և քանակը կէս ճանապարհից յետ դառնում: Այնուհետև սակայն մի

խումբ ոստիկաններ Նոր-Ջուղա են անցնում և անասելի բռնութիւններով առնում վերոյիշեալ գումարը: Նրանք կողոպտում են եկեղեցիների և վանքերի հարստութիւնը, ժողովրդին կեղեքում, հարստահարում և շատերին դժբախտացնում: Իսկ ապակեզործները, նրանց թէհրան տանելով երեքլին թնդանօթահար են անում, մէկին էլ խարանում և տանջում:

1. — Պատմական երգեր¹.

Ահա ժամանակի վերոյիշեալ այդ տխուր դէպքը ծանր տպաւորութիւն է թողնում Ղուլ Յովհաննէսի վրայ և նա երգի նութ է դարձնում, որի մէջ պարզ, բայց մօայլ գոյներով նկարագրում է ոստիկանների բարբարոսական անզթութիւնները: Նա այսպէս է պատկերացնում ժողովրդի ծանր վիճակը.

« Մահմադ Զասն զաբէթն ա մեզի եազի,
Մինն նեզի կտանք, դառ կուզի բազի...
Ձար զազանի Պման բերանն ա բազէլ...
Ջուղան ողջ կլանեց, ո՛վ ա մնացէլ:

Մոտտարաթ քան զողջն իւել չարչարանք,
Ինչ որ ունինք, ծախեցինք, տուինք չլոծանք.
Կողոպտեցին թամամ եկեղեցի ու վանք,
Քաչեցին քաղաքի Շահի մէլդանն:

Թափիլ տուինք ծախուեց թամամ տուն ու տեղ,
Հարուստ և աղքատ չունինք, ողջ իրար մաֆնդ.
Ժողովուրդ, քահանայ, վարդապետ անմեղ,
Դրէլ ան գեաղդանին էդ չարչարանքն »:

Այս ողբերգական դէպքից յետոյ Նոր-Ջուղայի ժողովրդի համար բացւում է մի այլ տխուր տեսարան: Դա 1832-4 թւի զաժան սոլթէ է, որ դամոկլեան սրի նման կախւում է ժողովրդի գլխին: Սովի հեռանալով կապւում է առևտուրը, փակւում են խանութներից շատերը և տիրում է անասելի թանգութիւն. էլ ոչ ոք մտի, իւզի, բրնձի և պանրի երես չի տեսնում. ոչ ոքի ձեռք ցորենի հաց չի ընկնում:

1. Տճ.Ս մեք յօդաճը «Գիցաւան»ում, 1923, Ա. Կերթ, էջ 124-136.

Մարդիկ քաղցածութիւնից սուշուկ, խոտ և անասունների միս են ուտում: Շատերն էլ դաշտերում «անհաղորդ» սովամահ են լինում:

«Շատոնց մեռան անհաղորդ, անպատան,
Իւր հագի շորերն վարշամակ ելաւ »:

Սովի հետեանքով շրջակայ գաւառներէից բազմաթիւ աղքատ և չքաւոր զիւլա-ցիներ թափուած են Նոր-Ջուղայ: Նրանք քաղցից բաղխում են ջուղայեցիների զոռները և թախանձագին ձայներով մի կտոր հաց աղերսում: Այսպիսի ծանր հանգամանքների մէջ եղբայրը մոռանում է եղբորը, հայրը որդուն, իսկ շատերը ստիպւած թողնում են Նոր-Ջուղան և պանդխտում: Գաղթում գաղթաւորապէս Հընդ-կաստան և Բրմաստան: Ահա թէ ինչպիսի մոայլ գոյներով է գծում աշուղը սովի պատկերը:

«Մարդն մարդի կերաւ, սպանեց նահախ,
Գարշ հարած ուտեմ համարձակ ելաւ...
Համարձակ են ուտում զագանի քիսն,
Էլ ո՞վ էր չոկում լաւն ու փոխն,
Բակէն, սուշուկն, ալէֆ, զորաթն,
Անասոնց կերակուրն մեզ խօրաք ելաւ »:

Այսպէս սոյն երկու տաղերը մեզ որոշ գաղափար են տալիս այն մոայլ ժամանակաշրջանի մասին, որի մէջ ապրել է Ղուլ Յովհաննէսը: Սակայն միայն յիշեալ տիտուր անցքերը չեն, որ դառնացնում են Նոր-Ջուղայի ժողովրդի կեանքը: Նոյն ժամանակամիջոցում տեղի են ունենում մի շարք ողբերգութիւններ, որոնց պատկերը տաւրախտաբար չենք տեսնում Ղուլ Յովհաննէսի տաղերի մէջ: Մենք գծենք այս տեղ:

Նաղիւր շահի մահից յետոյ Պարսկաստանը ենթարկուած է կատարեալ անիշխանութեան, որի հետեանքով էլ իրանի զահէ կուսիմօր է դառնում զանազան արկածախնդիր և փառասէր իշխանների ու խաների ձեռքին, որոնք խլում են զահէ իրար ձեռքից: Էւ ահա տեղի են ունենում ներքին, արինահանգ ընդհարումներ և յեղափոխական յուզիչ դէպքեր: Ամէն տարի,

կամ երկու տարին մի անգամ, նոր արինաւորւ շահ է բազմում իրանի զահի վրայ և բռնակալական բարբարոս կարգերով ճնշում ժողովրդին: Այդպիսի հանգամանքների մէջ, անշուշտ, տուժում են հպատակները և գլխաւորապէս Նոր-Ջուղայի խաղաղ և անպաշտպան հայերը: Շահերը և մահաւանդ աւագակ իշխաններն ու խաները ամէն տեսակ բարբարոսական անգթութիւններով տանջում, հարստահարում և աղքատացնում են գաղթական ժողովուրդին: Այդ է ցոյց տալիս մեզ նրա 1780-90-ական թւականների տարեգրութիւնը, որ բաւական յուզիչ է և ողբերգական: Բայանք նրա դառն էջերը:

1780-ին Ալի Մուրադ խանը Ղազւինից չլուծ է Սպահան և տիրում Պարսից զահին: Պարսից պատմութեան հարկու բռնաւորներից մէկն է Մուրադ խանը: Նա ծրագրում է գրաւել Նոր-Ջուղայի Ս. Ա. միանափրկեան վանքի եկեղեցական անօթները: Այդ նպատակով էլ բանտարկում է ժամանակի Մկրտիչ և նրա յաջորդ Յակոբ առաջնորդներին և տանջանքների ենթարկում: Չորաչար խոշտանգում է նաև վանքի միաբաններին և նոյն իսկ աշակերտներին: Այդպիսի դաժան միջոցներով բռնադրաւում է նա վանքի 25 լիտր արծաթն և երեք չարէք ոսկին¹, ժողովրդի կեանքն աւելի դառնացնում են Մուրադի բանակում ծառայող վրացի կամաւորները: Նրանք մոռնում են հայերի տները հարստահարում, կեղեքում, լլկում կանանց և բազմաթիւ ընտանիքներ զքախտացնում: Սակայն սրանք զեռ ողբերգութիւնների ըսկիզբն էին: Այնուհետև գալիս են աւելի դառն օրեր:

Նոր-Ջուղայի տարագիր ժողովրդի համար բացում է մի նոր սրտամոկիկ տեսարան, երբ Սպահանի զահի վրայ բազմում է բռնակալ Ալինաղի խանը: Սա ծանր հարկերով և ամէնախիղճ բռնութիւններով ճնշում, կեղեքում է Նոր-Ջուղայե-

1. «Պատմութիւն Նոր-Ջուղայու» Տէր-Յովհաննէսի, հատոր Ա. երես 327.

ցինքներին, առնում է նրանցից մեծամեծ գումարներ և 24 բեռ օդի։ Այս խաղում է հայի ընտանեկան պատի հետ։ Ձուղայեցիներից պահանջում է նա երկու գեղեցիկ օրիորդներ։ «Իրեր եկն Անադի խան յԱսպահան», — գրում է ժամանակակից աւանանդան պատմիչ Ստեփանոս Լերեցը — առաքեացի Ի զօրաց իւրոց առ Ձուղայեցիսն թէ տուց ինձ կոյսս գեղեցիկս, յազգէ ձերմէ, ապա թէ ոչ՝ աւերելոց եմ զքնակութիւնն ձեր։ Յորժամ այս ցոսկալի հրամանս եղև ի պոծոյն... զքեթէ ոչ մնաց ունես որ ունէր աղջիկս առանց կաշառաց, ո՛ր ողորմելի ազնիւս մերոյ, ո՛ր թէ ո՛րքան աղքատացան վասն կաշառաց, ո՛ր թէ ո՛րքան ողբս և կսկիծս կրեցին»։ Շահի ֆառաշները շրջում են հայերի տները, որպէս զի ընտրեն ամենագեղեցիկ կոյսերը։ Դառնութեան բաժակը խմում են Տէր-Անդրէաս քահանայի զուտորը և կուսանաց վանքում ապաշխարող մի գեղեցիկ կոյս։

1785 յուլիս 23-ին պայթում է մի նոր փոթորիկ, բայց այս անգամ ոչ թէ նոր-Ձուղայեցիների, այլ Փէշրիս գաւառի խեղճ գիւղացիութեան գլխին։ Այդ գաւառը Պարսկա-Հնդկաստանի թեմի և Սպահանի ամենահայաշատ գաւառներից մէկն է, ուր ապրում են Շահ-Աբրահիմ ձեռքով զաղթած մի բուռն հայ գիւղացիներ։ Ահա այդ գաղթական բեկորների գլխին կատարեալ պատուհաս է դառնում Մահմադ խանը։ Ո՛վ էր սակայն նա։ Պարսկաստանի ամէնանգուլթ և ահաւոր բռնակալներից մէկը, որ իր բարբարոսութիւններով խեղճ գիւղացիներին արին—արտասուք է թափել տալիս։ Նա նախ ճնշում է և յաղթում Ջաֆար ու Շահալիզալ խաներին, ապա իր զինւած ձիաւոր խմբով յարձակւում է Փէշրիս գաւառի անտէր ու անօգնական գիւղացիները վրայ։ Բացում է մի սրտաճըմլիկ տեսարան։ Գազան զինուորները գիւղերի ոչխարներն ու եզներն աւարի են տալիս, ցորենի ամբարները կողոպտում, եկեղեցիները այրում, գեղեցիկ աղջիկներին և երեխաներին մայրերի ձեռքից խլում։

Բարձրանում է սուգ ու շիւան. մայրերն ընկնում են խանի ոտները և արտասուելից աղաչում են խնայել իրենց սրտի հատորներին։ Բայց խանը մնում է անողորմ, նա գիւղացիների մեծ մասը տարագրում է Պարսկաստանի խորքերը, Ճանապարհին ծառից կախել է տալիս խօյզանցի Տէր-Բարսեղ և բաղորանցի Տէր-Մովսէս քահանաներին և անասելի տանջանքներ են թարկում։ Հայ ժողովրդի դարաւոր մարտիրոսագրութեան մի տխուր դրագոն են կազմում Մահմադի բռնութիւնները։ Ահա թէ ինչպէս է ողբում այդ տխուր անցքերը ժամանակագիր Ստեփանոս Երէցը իր մի բանաստեղծութեան մէջ, որ կրում է «Որն ողբասցուք» խորագիրը՝

«Արդ ո՛րն ողբասցուք՝
Ջշոկով ոչխարսն մեր՝ զոր աւար առին,
Թէ այս՝ որ թանի կարօտ մնացաք.
Ջամբարն ցորենոյ՝ զոր կողոպտեցին,
Թէ այս՝ որ հացի կարօտ մնացաք։

Արդ ո՛րն տոշորեցուք՝
Ջարտս ա՛յս մեր՝ զոր հնձեցին,
Թէ այս՝ որ հասկաքաղի կարօտ մնացաք.
Ո՛րն մորմաքեցուք՝
Ջսալլս մեր՝ զոր այրեցին,
Թէ այս՝ որ կալի կարօտ մնացաք։

Արդ ո՛րն շախարեցուք՝
Ջգեղեցկայարմար եկեղեցիս մեր՝ զոր հրդեհեցին,
Թէ այս՝ որ ժամի կարօտ մնացաք.
Արդ ո՛րն տուժեցուք՝
Ջտուես մեր՝ որք փլուցեալ կան,
Թէ այս՝ որ բացօդեալ մնացաք.
Եւ զո՛րն կոծեցուք՝
Ջմեռեալսն՝ որք գիշտեալ կան,
Թէ զմեզ՝ որք կենդանւոյն մեռեալ եմք»։

Այս պարզ յուզիչ և սրտատուչ ոտանաւորը աննշ ամբողջութեամբ առաջ բերեցին, և գաղափար տալու համար ընթերցողներին ժողովրդի ծանր դրութեան մասին։

1. Այս անտիպ բանաստեղծութիւնը ձեռք ենք բերել մի հին զբլադից, 1921 թ.ին, երբ «Ապահանի Զահար» մաշալ գաւառից 14 հայաբնակ գիւղերի ձեռագիրներն էին ուսումնասիրում։

Աղէտները սակայն չեն դադարում, ժողովրդի դրութիւնը գնալով վատթարանում է: 1786 թ. Զաֆար Ղուլի խանը տիրում է Սպահանի գահին, և ահա Նոր-Ջուղայեցիների համար բացւում է մի նոր սրտաճմբկի տեսարան: Նա հայերից պահանջում է 15 հազար թուաման փող: Այդ գումարը չուտով ձեռք բերելու նպատակով բանտարկում է նա Մկրտիչ առաջնորդին, Տէր-Մինաս քահանային և ծանր տանջանքների ենթարկում: Հայերը լացով և աղաչանքով ընկնում են Զաֆարի ոտները և իրենց արտասուքներով ազատում առաջնորդին ու քահանային, վճարելով միայն 600 թուաման:

1787-ին Մահմադ խանը երրորդ անգամ մտնում է Սպահան: Այս անգամ դժբախտացնում է նա Բուրաւարի գաւառի հայ գիւղացիներին: Այդ գաւառը նոյնպէս Պարսկա-Հնդկաստանի թեմի հայաբնակ գաւառներից մէկն է, որի բնակիչները կազմում են Շահ-Աբրահիմ ձեռքով գաղթեցրած գիւղացիութեան բեկորները: Մահմադ խանը կեղեքում, հարստահարում է նրանց, ապա բոլորին էլ գերի վարում Պարսկաստանի խորքերը:

Մերն, հարստահարութիւնների հետեւում են քնութեան պատահարները: Նոյն 1787 թ. երաշտը փնացնում է ցորենի ու գարու արտերը և չորացնում ամբողջ հունձը: Դրա հետևանքն այն է լինում, որ մի սոսկալի սով է ընկնում Սպահանում, Նոր-Ջուղայում և գիւղերում ու աւելի դժբախտացնում առանց այն էլ շատ դառնացած ժողովրդի կենսը:

Քաղաքական փոթորիկները, սիստեմատիկ բռնութիւններն ու հարստահարութիւնները, թանգութիւնն ու սովը քայքայում են Նոր-Ջուղայի ժողովրդի արնատեսական դրութիւնը: Շատերը ծայրայեղ աղքատութեան մատնւում և վերջ ի վերջ ստիպուած թողնում են իրենց օջախները և պանդխտում: Պանդխտում է նոյն իսկ ս. Ամենափրկչեան վանքի առաջնորդը, Նա բռնակալների սարսափից 1791 թ.ին փախչում է նախ Բասրա, ա-

պա Սուրաթ և այնտեղից էլ անցնում Մադրաս:

Այսպէս՝ սարսափելի թանգ են նստում քաղաքական ներքին ալէկոծութիւններն ու խռովութիւնները Նոր-Ջուղայեցիների գլխին:

Այնուհետև էլ դեռ շարունակւում են այդ բռնութիւնները, բայց մեր ծրագրից դուրս է տալ նրանց նկարագրութիւնները: Այսքան միայն կ'ասենք, որ այդ աղէտների հետևանքով ճոխ ու փարթամ Նոր-Ջուղան հետզհետէ աղքատանում է ու քայքայւում...

Ահա այդ թշուա և դառն ժամանակաշրջանի մէջ է ապրել Ղուլ Յովհաննէսը: Սակայն մենք նրա տաղերի մէջ չենք տեսնում յիշատակութիւն ժամանակակից այդ աղէտների մասին: Խնջով բացատրինք այս հակասական երևոյթը: Անշուշտ Ղուլ Յովհաննէսի նման զգայուն աշուղը չէր կարող անտարբեր մնալ ժողովրդական ընդհանուր թշուա վիճակի հանդէպ և լռել, երբ դաժան բռնակալները ժողովրդին տանջում էին և հարստահարում, երբ խեղճ գիւղացիներին գերի վարում և յափշտակում նրանց գաւակներին, երբ խլում էին կուսանաց վանքի կոյսերին և երբ շատերը քաղցից սովամահ էին լինում: Նա, անշուշտ երգած պիտի լինի այդ դառն անցքերը, բայց այդ երգերը մեր ձեռքը չեն հասել: Երևում է, որ նրանք զոհ են գնացել ժամանակի կլանող ժանդարներին, թէև հաւանական է և այն, որ նա այդ աղէտների ժամանակ, զուցէ, եղել է պանդխտութեան մէջ և կամ բռնակալների երկիւղից ոչինչ չէ գրել: Մեր այս և նախորդութիւններն ու հարցերը կարող են պարզել փոշիների տակ մնացած ձեռագրեր մատենաները,

Այժմ ասենք մի քանի խօսք էլ Ղուլ Յովհաննէսի միւս երգերի մասին:

2. — Սիրոյ երգեր՝

Ղուլ Յովհաննէսի երգերից արժանի են

1. Տես մեր յօդածը Վիեննայի «Արեգ»-ի մէջ, 1922 թ. 2, 4-րդ տարբ.

առանձին ուշադրութեան սիրոյ երգերը, որոնք գրուած են, ինչպէս միւս տաղերը, Նոր-Ջուղայի ժողովրդական լեզուով և միջ-նադարեան աշուղական ձևերով: Ուրիշ երգերը, որոնք բոլորում են երգչի արտի խորթից, արեւելեան գունեղ ոճով ու վառ զգացմունքներով զեղուն երգեր են, որոնց մէջ տիրում է պարզ, ժողովրդական, ռամ-կական արեւստ և որ հաղորդիչ է այդ չափով:

Նրանց մէջ գերիշխողը սէրն է, սիրոյ հոգեբանութիւնը: Այնտեղ Ղուլ Յովհաննէսն իրայատուկ տաղանդով սէրն է օրհնեցում իր լարերի վրայ, իր անհատական ապրումները, իր յոգեբն ու անուրջները, իր հոգեկան ներքին տագնապներն ու խռհրը, յուսահատութիւնն ու մոայլը երգում տարբեր երանգաւորումներով ու ելէլէջներով: Այնտեղ ցոլանում է մի մարդ-կային սիրտ, մի տառապած և տանջուած հոգի, որ խորապէս անկեղծ է և զգայուն:

Հոգեկան այդ կեանքը Ղուլ Յովհաննէսն արտայայտել է զարմանալիօրէն զբաւիչ կերպով:

Աշուղը ջեւան սիրտը շղթայւում է գեղեցիկ մի «զօղալի» սիրով: Այդ կոյսը անմահ գեղեցկութեան տէր՝ զբաւիչ մի աղջիկ է: Աշուղն արար աշխարհ ման է եկել և շատ գեղեցիկներ տեսել, բայց ոչ մի երկրում չի գտել իր սիրածի «բարբարը»:

«Բոլոր երկիր ման եկել ամ,
Էլ մին յատուկ աշխարհ չկայ,
Շատ գեղեցկութիւն տեսել ամ,
Վալլայ քեզ բարբար չկայ»:

Աշուղը ջեւր հաւատով ողջունում է իր եարին և գեղեցիկ նմանութիւններով ու պատկերաւոր համեմատութիւններով դրաւտում նրա գեղեցկութիւնը. նրա շրթունքներն են մեղր ու շաքար, երեսը՝ լոյս, յօնքերը՝ կամար, մազերը՝ մի փունջ նարգիզ, հասակը՝ չինար, կուրծքը՝ մարմար, ստինքները՝ «թազայ նուբար»: Դեռ աւելի, նրա անմահական մի վարդ է, որին բլրուներն արշալոյսին «թամաշայի» են

զալիս. կամ մի արուսեակ ասող է, որ ամէն առաւօտ դուրս է զալիս և արեգակի լոյսի պէս փայլում աշխարհին վրայ:

«Բոլոր սալվու ծառի նման,
Աինէդ մարմար քարի նման.
Եթէրդ անոյշ քարի նման,
Քանց էդ թազայ նուբար չկայ»:

Պատկերով հուրի աս դու,
Կամ մալայիք, թէ ղլման աս.
Փայլում ա լոյս երեսդ,
Արեգական նման աս դու»:

Հուրի՝ է թէ հրեշտակ, լալմայ, թէ առաման, արեգակ՝ թէ լուսնեակ, աշուղը չի կարողանում սահմանել: Եւ այդպիսի չքնաղ հարի սիրով արեցած՝ նա երգեր է հիւսում և խնթի պէս ման զալիս: Նրա կարօտ աչքերն այլևս թուն չունին, նրա հոգին թեկը է առնում և թուշում մի անշայտ աշխարհ, նրա սիրտը լող է տալիս անուրջներին և երազանքներին ծովում: Եւ նա միջնադարեան ասպետների նման գիշեր, ցերեկ եարի դռան նստած՝ մինչև լոյս սիրոյ խաղեր է ասում և տաղեր հիւսում:

«Քո դռան ամ գիշեր, ցերեկ,
Երբ հայ իմանում աս.
Անում աս մէլդիպայ ինձ,
Ոչ մէկ խէտով սպանում աս»:

Սակայն եարը չի հասկանում երգչի մաքուր, անարատ սիրտը, անմեղ զգացումները և անտարբեր է մնում ու խոցում նրա քնքոյշ և զգայուն սիրտը: Եւ անա սկսում է սիրոյ յուզիչ դրաման: Սիրոյ ցաւից աշուղն ընկնում է հոգեկան տանջանքների մէջ և ծանր կերպով հիւանդանում: Նրա ցաւին դեղ չի կարողանում անել նոյնիսկ լողման բժիշկը, որովհետեւ այդ ցաւը ոչ լողադ է և ոչ էլ վէճը, այլ սիրոյ ցաւ է: Այդ դարդի դեղը՝ եարի սէրն է: Եւ վշտաբեկ աշուղը դիմում է եարին և խնդրում, որ իր անդարման ցաւին զաւման անի.

«Քաղցր լեզուէդ շարքաթ բղնում, եարա կայ,
Քո խօսէրն անգին քայ ա, եարա կայ.
Սիրտս բանամ, տե՛ս քանի՞ տեղ եարա կայ,
Ե՛կ դե՛ղ արա, դուն բժիշկ աս, դուն շառ աս»:

Բայց եւոր չի խղճում աշուղին և թողնում է նրան վշտագին սպասումներին մէջ։ Աշուղը խորը յուզած՝ գիշեր, ցերեկ տուչորում է ու հաշ ու մաշ լինում եարի սիրուցը և այլ ևս սիրոյ թովչանքին չդիմանալով՝ դիմում է սիրածին և նորանոր երանգներով պատկերացնում իր հոգեկան մեղամարզման դրուժինը։

«Արի, իմ նազանի գէլբար,
Զո՛ւմ ըտէնց ինձ դաղդաղում աս.
Ղօնչայ ծաղիկ ամ քեզ համար,
Ոտար ձեռոք ինձ քաղում աս։
Գիշեր, ցերեկ չունիմ դարար,
Արտասուք գնում վարար.
Արի, իմ սրտի էրվածն,
Զի պակասում աշխիս լացն.
Գծէլ աս էշխի շաղացն,
Արի պէս ինձ աղում աս»։

Մերոյ զգացմունքը և իր հոգեբանական ծանր վիճակը աւելի մեծ թափով հնչեցնում է Ղուլ Յովհաննէսը «Եւր ըր տեւսոյն զըֆթար ամ» խորագրով ոտանաւորի մէջ, որ զբւած է Սայեաթ-Նովայական շնչով և տաղաչափութեամբ, թէ՛ և տեղ տեղ բունդադատում է և կորսում երգի երաժշտական չափը։

«Եւր, քո տեսոյն զըֆթար ամ, եարար դար-
[զիտ դարման կանես.
Մայիլ ամ սիրուն հօտնուդ, մահ ջամալիդ
[հէրան կանես.
Դու հուրի աս, թէ էնսան աս, հառ դամ մէկ
[նշան կանես.
Թագաւոր աս ու կայսեր աս, վերայ թաղդին
[նշան կանես.
Վառվում աս մալաի պէս, չոք կողմդ ջրա-
[դուան կանես.
Երեսդ ճառագայթ աս միշտ փայլում աս դու
[մուղարար
Զօրեդ աս հրաշապէս, լուսաւորես թամամ աշ-
[խարհ»։

Սակայն եարը դարձեալ անտարբեր է մնում և թողնում աշուղին «Թաք ու թաշայ», վշտոտ ու թախծոտ, որով փշրւում են նրա հոգու ծաղիկները, խամրում վարդագոյն երազներն ու յոյսերը։ Եւ նա խուրապէս խոցւած, սիրտը լցւած վշտոտ եր-

գերով՝ ձեռք է առնում շօնգուրը, սարերն ընկնում և կանչում իր կորցրած «Ղէյ-րանին», կանչում է իր «Վարդ-բրուլին», թափառում է նա մենակ, բուրբուլին մեռակ, անեար, որ գէթ մոռանայ իր վիշտը, բայց ի գուր. սիրոյ հրդեհը չի հանգչում նրա կրակ հոգու մէջ, և նա անյոյս ու վշտոտ՝ զանգատւում է իր անբախտ կեանքից։

«Միացէլ ամ թաք ու թանայ,
Էսքան էլ ինձ մենակ՝ չկայ.
Համդամ չունեմ՝ սիրտս բանայ,
Գարդիս ընկեր քոմակ չկայ.
Զեմ էլ միման, մի՛ է պոճաւեմ,
Հոգի առնող հրեշտակ չկայ»։

Մերոյ դրաման այստեղ էլ վերջանում է։ Երգիչը չի կարողանում հասնել իր «արուսեակ աստղին», իր «զօնչայ վարդին»։ Նա ամուսնանում է ուրիշի հետ։ Այդ միայլ իրականութիւնը խոր վիշտ է պատճառում աշուղին և նա սաստիկ յուսահատութիւնից անիծում է «դէլբարին»։ Ահա Ղուլ Յովհաննէսի ճակատագրական վախճանը, ահա նրա կեանքի և սիրոյ պատմութիւնը։ Նա սիրեց մի գեղեցիկ կոյսի, բուռն, անսահման և ջերմ սիրով։ Այդ սէրը սակայն նրան չժպտաց, չվայելեց նա՝ սիրոյ քաղցրութիւնն ու երջանկութիւնը և նա մնաց յուսաբեկ, անմխիթար ու թախծոտ։

Ղուլ Յովհաննէսի ճակատագիրը զարմանալիօրէն նմանում է տասնութերորդ դարի նշանաւոր քնարերգակ աշուղ Սայեաթ-Նովայի ճակատագրին, որ ինչպէս յայտնի է, սիրեց ամենախորը սիրով, բայց փոխադարձ սէր չունեցաւ։

3. — Բաւոյական-խրատական

Սակայն Ղուլ Յովհաննէսն միշտ էլ իր եարով չի զբաղւում, նա երգի նիւթ է շինում նաև մի շարք բարոյական խրատներ, որոնք ընդհանրապէս ցոյց են տալիս աշխարհիս ունայնութիւնը։ Այս մտաւոր շատ է հրգեւել քրիստոնէական և հայոց հին զրականութեան մէջ, Նոյնպէս երգել

են պարսկական սուֆի բանաստեղծները, Երզնի են և մեր միջնադարեան երգիչներ, ընդ շատերը, ինչպէս Կոստանդին Երզնկացի, Մկրտիչ Նազաշ, Յովհաննէս Թլկուրանցի, Ֆրիկ, զանազան ելեէջներով և յանախ նոյն պատկերներով, Ղուլ Յովհաննէսը ևս երգել է այդ ուղղութիւնը: «Աղամայ որդի» ճերթածի մէջ աշուղը խրատում է աղամորդոյն՝ աշքերով կոյր չլինել և օգնել աղքատներին, խեղճներին. յորդորում է նաև մեղքերի համար թողուլ թիւն հայցել և հոգու ճանապարհը մաքրել, որովհետև բոլորս էլ էս աշխարհում հիւրեր ենք և մեր այս կեանքն ունայն է և անցաւոր:

«Հինգ օր էս աշխարհումս դու մին դոնաղ աս, ձար արա՛ ջո հոգուն, քանի որ սաղ աս»:

Խրատում է նոյնպէս չարից հեռու մնալ և բարի գործել, որովհետև մարդուս միայն բարի գործերն են որ կը մնան. և ով որ էս աշխարհում բարի գործի, նրա հոգին կը լուսաւորուի:

4. — Միւս երգերը

Ղուլ Յովհաննէսն ունի մի քանի հատ երգիծական և մի քանի հատ էլ այլաբանական երգեր, որոնցով նա մերկացնում է և քննադատում ժամանակակից բարքերը: Այդ երգերը թէև առանձին գեղարեստական արժէք ցոյց չեն տալիս, սակայն արժէքաւոր են իրենց ժողովրդական ոգով և անարեստական անկեղծութեամբ: Թողել է նաև մի ոտանաւոր՝ «Տաղ Վերայ մարդոյս կենաց անցաւորութեան և ծննդեան մինչև ի մահ» խորագրով, որ ժամանակին ժողովրդականութիւն է գտել և մինչև այսօր իսկ Նոր-Ջուղայի ծերունիներից շատերն ամբողջութեամբ անգիր են իմանում: Նրա մէջ երգիչը պարզում է իւրաքանչիւր հասակի նկարագրութիւնը՝ սկսած մանկութիւնից մինչև խորին ծերութիւն: Այս մօտիւր հայ աշուղական զրականու-

թեան մէջ կոչւում է չառարյամա՝ թէև ոտանաւորը զրական մի արժէք չունի, բայց հետաքրքրական է իր ներքին բովանդակութեամբ:

5. — ԱՇՈՒՂ ՂՈՒԼ ՅՈՎՀԱՆՆԷՍԻ ԴԵՐՔ

Պարսկահայ ժողովրդի մտաւոր կեանքում Ղուլ Յովհաննէսը որոշ դեր է կատարել:

Նա իր դարաշրջանի միակ աշուղն է, որ իր ամբողջ կեանքը նւիրել է ժողովրդին:

Այդ ժողովրդի հաւաք նա երգեր է հիւսել, եղանակներ կերտել, երգել ու նւագել: Երգել է նա իր սէրը, իր հոգու յոգներն ու անուրջները, իր ապրած զանազան մոմենտներն ու տրամադրութիւնները և արտայայտիչը հանդիսացել իր ժամանակի երիտասարդութեան զգացումներին ու յոգներին:

Երգել է նա ժամանակի քաղաքական փոթորիկները, ժողովրդի վիշտն ու տառապանքը և բուն կերպով բողոքել բռնութեան ու ճնշումների դէմ:

Այլ և յօրինել է բարոյական-խրատական տաղեր և ազնւացրել ժողովրդի սիրտն ու հոգին: Կիրտել է նաև երգիծական երգեր, որոնցով նա ծաղրել է ու քննադատել ժամանակակից մարդկանց բարքերը, նոյն իսկ չի խնայել իր ժամանակի կանանց և մերկացրել է նրանց թերութիւններն ու արատները (Եարիս դոնով): Նոյնպէս շարահիւսել է այլաբանական երգեր, որոնց մէջ նա այլաբանական համեմատութիւններով հարւածել է ժամանակակիցների կեղծութիւնը, անմտութիւնը, խաբէութիւնն ու մեծամտութիւնը:

Ղուլ Յովհաննէսի ծառայութիւններից մէկն էլ կայանում է նրանում, որ նա շարունակել է պարսկահայ աշուղների արեստը և ժողովրդի մէջ վառ պահել աշուղութեան սէրը, տարածելով աշուղական երգն ու մեղիդին:

Այսպէս նա ժողովրդի համար եղել է մի արտիստ-աշուղ, բանաստեղծ-երաժիշտ և բարոյախօս-քաբողիչ:

1. Զէւալէղին Բուսի Հիմազիրն է այդ կրօնա-խմաստաբերական դպրոցին:

Այս բոլոր առանձնայատկութիւններով
աշուղ Դուլ Յովհաննէսը մի պատւաւոր
տեղ է զբաւում պարականայ աշուղական
զբականութեան պատմութեան մէջ:

ԱՐԱՐ ԵՐԵՄԱՆ

ՄԱՅԼԱՎՈՒՆԸ

Մեծ սայլ մը յարդի
Տղմուտի մը մէջ կ'երթայ կը թաղուի:
Բաց դաշտի վերայ այդ պատահեցաւ.
Սալլպանին օգնող մը չըկայ բընաւ.
Նա շատ հայհոյանք բերանէն հանեց,

Թափելով անէծ
Թէ՛ իր ձիերուն,
Թէ՛ խոռոչներուն,
Թէ՛ վարած սայլին
Ու թէ իր անձին,
Վերջապէս դիմեց
Այն աստուծոյն մեծ
Որու քաջութեան

Գրուատիք կու տայ ամէն մէկ բերան:
«Հերթիւնէս, կ'ըսէ, աղէ՛ օգնութեան
Եկուր ինձ հասիր.
Եթէ թիկունքովդ զաշխարհ վերցուցիր՝
Թեւովդ կարող ես զիս փրկել սակէ»:

Յանկարծ երկինքէ
Ձայն մը կը լսուի՝ որ կ'ըսէ սապէս.
«Ճիգ ու աշխատանք կ'ուզէ Հերթիւնէս,
Ու յետոյ մարդուն
Կ'օգնէ շանքերուն:
Նայէ՛ մէկ անգամ թէ արգելքն ո՞ր է.

Անուոց վերայէ
Վերցուր հանէ նախ
Այդ կալուն շողախ՝
Որ մինչեւ տնակ զանոնք պատած է.

Մ'անցունէր ըռպէ.
Ա՛ն ձեռքըդ բերիչ, խորտակէ սա վէժ:
Սա խոռոչին մէջ հող լեցուր տեսնեմ:
Ըրի՛ր այս ամէնն — Ա՛ն, տէ՛ր, ըրի՛:
— Ուրեմն ես ալ կ'ազատեմ քեզի,
Ըսաւ վերէն ձայնն, ձեռք առ քու մորակ»:
— Առի՛, աս ի՛նչ է. սայլակըս հիմակ

Կը քալէ ինքնին.
Փա՛նք Հերթիւնէսին:
Երկինքն նոյն ձայն
«Կը տեսնես, կ'ըսէ, ի՛նչպէս քու ձիան
Տղմուտէ պրծան՝
Քեզի օգնէ՛ դուն,
Որ տէրն ալ վերէն ընէ օգնութիւն»:

ԵՐԵՄԱՆԻ ՄԵԼ ԻՄ ՈՐԴԻՆԸ

Ջան դիր, աշխատէ՛ դուն միշտ անվըճատ
Ամենէ հաստատ
Գլխադրամն է ատ:
Հարուստ հողագործ մը մահուան կէտին
Որդիքը կանչել տալով իր առջին՝

Այս կերպ խօսեցաւ.
«Սիրելի որդի՛ք, չե՛լլայ թէ բընաւ
Կրակելու ելլէք այն բեղուն գետին՝
Ջոր օրհնեալ նախնիք մեզի թողուցին:
Հոն կը գտնուի

Ճոխ գանձ մը գաղտնի:
Տեղը չըզիտեմ. այլ քիչ յոգնելով
Կրնանք դուք գանի գտնել ապահով.
Այն օր որ տեսնէք հունձքը լըմացած՝
Հերկ տըլէք հողին, եղէ՛ք անկասկած.

Անդու՛ փորեցէ՛ք,
Ուժգին բանեցէ՛ք.
Մի՛ թողուք մէկ թի՛գ՝ զոր նորէն նորէն
Ձեր տնիսն ձեռքեր վեր ի վայր չընեն»:
Հօրը մեռնելուն՝ որդիք կը սկսին
Քրքըրել հողը կրկին ու կրկին.

Հոս, հոն, ամէն կողմ: Այնքան գործ տեսան՝
Որ տարեկան իրենց անդատտան
Խելթէ մտքէ վեր
Եղաւ քարեքիւր.

Պահունի ըստակ հոն չէր գտնուեր:
Սակայն իմաստուն
Էր ընթացք ծիրին՝ երբ մահուան պահուն
Ուզեց իր որդւոց հասկըցընել թէ
Աշխատութիւնը ըստ ինքեան գանձ մ'է՛:

ԼԱՅՈՒՆԻՆ

Թարգ. Մեքսիկո Նուպարեան,